

Олександр ЖУКОВСЬКИЙ

ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОГО РУХУ НА ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ (1917 рік)

Українізація в російській армії після Лютневої революції залишається однією з найменш вивчених сторінок в історії національно-визвольних змагань 1917 – 1921 pp. В історичній літературі недостатньо висвітлено перебіг українського військового руху на фронтах російської армії, розташованих поза межами України. Зокрема, обмаль даних збереглося про діяльність українських військових організацій на Західному фронти, війська якого дислокувалися на теренах Білорусі.

Увазі читачів пропонуються спогади українського державного і військового діяча О. Жуковського (1884 – 1920-ті pp.), присвячені створенню перших українських організацій на Західному фронти. Підполковник російської армії О. Жуковський на момент Лютневої революції обіймав посаду командира батальйону 4-го Німанського прикордонного полку. Співчуваючи соціалістичним ідеям, він брав активну участь у створенні революційно-демократичних організацій на фронти. У червні 1917 р. його викликано до Києва і включено до складу Українського Генерального Військового Комітету. Попереду була праця у керівних структурах національного військового руху та військовому міністерстві Української Народної Республіки...

Власне, мемуарні свідчення О. Жуковського про початок українського руху на Західному фронти є лише фрагментом його неопублікованих спогадів про добу 1917 – 1919 pp., рукописний оригінал яких зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Оскільки частина, присвячена подіям 1917 р., дуже розпорощена, ми об'єднали деякі фрагменти тексту, аби уникнути повторів.

Документ публікується вперше. Мову його увідповіднено з нормами сучасного правопису, наявні граматичні помилки виправлено.

Мій полк, в котрому я був курінним отаманом, в час початку революції находився в окопах на позиції по р. Стоход. Полк був молодий, сформований тільки в [19]15 році під могутньою гарматною стріляниною і в жорстоких боях за кріпость Ковно. Він сформувався з окремих сотень декількох бригад, колишнього Російського Кордонного Корпусу, розташованих по Західному кордону. Але це не значило, що у нього не було

традицій і історії. Бойові діла з гіркими кривавими хвилями та радісно-веселими успіхами згуртували його в одну міцну і дружню сім'ю.

Відносини поміж старшинами, старшинами й козаками були товариськими, оскільки це дозволялося тодішніми правними нормами. Козаки вірили у своїх старшин, як і навпаки – старшини були певні, що козаки не накапостять і дадуть себе знати „німцеві”. Не траплялося випадків порушення військової дисципліни на ґрунті чиношанування, неслухняності або якихось гірших військових гріхів. Соціальна нерівність якось гостро не вилазила. Може тому, що спільна бойова доля судилася всім однакова, а може й тому, що в самих відносинах ця нерівність виявлялася чисто формальними ознаками. Зате майже всі були тої гадки, що необхідно швидше покінчти з ворогом тим, що попереду, а потім взятися за „ворогів” тилу. Гіркі бойові невдачі, криваві річки безглаздя верхів, недостача бойових припасів та спорядження, недовезення речей, споживи, одежі і т.ін. у той час, як все се було на складах, розгул і пияцтво „героїв тилу”, все це записувалося на кошт загального тилу, з котрим прийде час розрахуватись і розправу цю відкладали на більш „вільний” час. Правда, цей протест назрівав не організовано, а скоріше стихійно.

Пригадую один епізод. Це було ще восени [19]16 року. Якось-то надійшов наказ з армії, в котрому повідомлялося, що в деяких військових частинах виникли на ґрунті недостачі їжі солдатські бунти, а тому строго наказується старшинам роз'яснити нижнім чинам всю „злочинність” подібних випадків, звалюючи, звичайно, вину на ворога і його всюдисущих шпигунів. Зібрав я свій курінь і відчитав свій наказ, додавши, що дійсно зараз не варто бунтувати, бо це може вийти на руку ворогові, але це не значить, що не досилається постачання по милості ворожих шпигунів. Там у тилу багато завелося „внутрішніх ворогів”, з якими, скінчивши війну, ми й порахуємося, як то „приписує” і устав військової служби „боротись з внутрішніми ворогами”. Однодушним криком: „Так точно, ваше в[исоко]благородіє” була їхня відповідь. Я бачив, що ця відповідь була їхнім переконанням...

Взагалі, ніхто ясно не уявляв спокійного кінця війни. У кожного там, десь в глибині душі, копошилась думка про те, що з кінцем війни мусить якось-то змінитися і саме життя, звичайно, на краще. Дуже багато язв в цій страшній міжнародній бойні вскрилося перед очима і незрячого російського обивателя. Навіть вірне престолу й долгу старшинство й то усомнилося в своїй [...] ідеології й непорушності імператорського трону. Не могло безслідно проходити і те, що при таких колosalних жертвах, які випали на долю цілого суспільства держави, щоб воно було безгласним і тільки рабськи слухняним. Але кожен почував одне бажання: швидше покінчти з війною. Тому кожне заворушення в тилу, яке могло б вплинути погано на кінець некінченої справи, приймалося на фронті дуже негативно, навіть, я б сказав, вороже.

Але помимо волі людської, хоті і при близькій співучасти її, спинити хуртовину стихійного прояву людського вибуху, котре підготовлялося майже цілими віками, видно, неможливо було. Як відомо стало нам на фронті значно пізніше, петроградське робітництво вкупі з гарнізоном підняло повстання. Видно, що ті нитки, які ще тримали зв'язаною волю на фронті, в тилу розірвались. Згнивші основи царизму при легкому подихові народного протесту рухнули. Від малого до великого, від сановного до робітника, від титулованого генерала до простого рядового козака – ніхто не жалував, що цар зрікся престолу за себе і за свого наслідника. Майбутнє малювалось рожевими фарбами і одна радість велика безмежна наповняла серце кожного громадянина. Дні перевороту були днями весіннього великого праздника. Свобода! Воля! Братерство! Рівенство! Лозунги, які були тільки мрією, тепер стали живою дійсністю, так думали у нас на фронті і, міркую, так думала більшість звичайних громадян. Мало хто вглиблювався в суть сих великих лозунгів [...], в суть того, що за сими словами йде революція, себто зміна сих традицій, норм, звичаїв, навіть поглядів, якими до цього часу кожен обиватель жив, зміни соціально-економічних відносин, моральних підстав.

Першим на всіх фронтах російської армії Західний фронт скликав фронтовий з'їзд і після себе залишив фронтовий комітет. Подібні з'їзди відбувалися на других фронтах, де також були вибрані фронтові комітети, на долю яких припали колосальні функції щодо розвитку і поглиблення революції в гущі самої армії. Після з'їзду військового на Західному фронті [...] був вибраний і заложений виконавчий фронтовий комітет із 56 душ, в число яких попав і я. З'їзд відбувався в Мінську, там, де містився й штаб фронту. До фронтового комітету із українців мало попало, по походженню хоть і були українці, але несвідомі, тому що на з'їзді своїм не піднімали національного питання. Моя праця у фронтовому комітеті виявлялася в тому, що я був членом контрольно-контактної комісії при Головнокомандуючому Гурко.

Се дало привід перебуваючим в м. Мінську активним і свідомим українцям закласти її собі комітет. Ініціатором по організації цього комітету були Симон Петлюра, урядовець Всеросійського земсоюзу і прaporщик запасної бригади, яка перебувала в той час в м. Мінську, Володимир Ковердинський. „Українзапкоміт”, як скорочено називався Український комітет Західного фронту, на долю якого випала поважна роль в освідомленні національно-політичного характеру як старшин, так і козаків-українців означеного фронту і який відіграв поважне значення в самій українізації деяких військових частин цього фронту, зорганізувався зовсім непомітно і носив довгий час характер комітету самочинного, який склався явочним порядком.

Але сей комітет на початку свого народження не носив характеру чисто військового з політичними задачами. В сей комітет входили і цивільні

громадянини й громадянки, які перебували в м. Мінську. Він обмежувався невеликою програмою і свою діяльність старався розвинутискоріше в бік національно-культурницьких задач з чисто етнографічно-побутовим характером – вистави, співи, гопак, сині широкі шаровари, сиві шапки, стрічки, вишиті сорочки і т. п. – що і демонструвалось час від часу в місцевому театрі. І необхідно признати, що біля цього комітету чималий гурт зібрався українців.

Перші кроки Українського комітету, який тільки-но згодом перейменувався в „комітет фронту”, для мене не були відомі, бо я пізніше увійшов до нього. В сей початковий період я був членом загальновійськового фронтового комітету і головою контрольно-контактної комісії при командуючому фронтом. На початку роботи у фронтовому комітеті виказалась інтересною і корисною, але загальний уклад самої праці мені вже на перших початках не подобався. Може, тут значну роль відігравала традиція попередньої служби, яка ясно й точно визначала права й обов’язки твоєї роботи. Сього ж ні в якому разі не можна було побачити в комітеті. Колегіальність і широкий демократизм стояли в різкій суперечності з військовим укладом служби. Коли необхідно було вирішити наспівше питання якомога швидше і перевести його в життя неуклінно, то в комітеті се не так легко давалося. Наспівше питання ставилося на порядок денний засідання комітету і тут починалися гострі дебати, які страшно довго затягувались, голоси при рішенні розбивались, партійні фракції старались переперти свою точку зору і часто-густо саме рішення приймало такий невиразний характер, що й невідомо було, а як же все ж таки зачеплене питання вирішено. Необхідно додати, що така безтолковщина тягнулась доволі довго і се пояснюється самим звичайним чином – невмінням зорганізувати поділ праці, установити регламент прав й обов’язків. Може, хто знайшовся б сказати, що комітетчики мало працювали? Се була б неправда. Робота починалась дуже рано і кінчалась глибокою ніччю з невеликою перервою на обід. Але з бігом часу комітет все ж таки зумів зорганізуватись і установити поділ праці, розбившись на відділи, між якими установилась ієрархічна скáла на чолі з президентом комітету. Самим інтенсивним і дійсно працездатним відділом був агітаційний відділ під зарядом Шер. і Д. Сей відділ зумів швидко розвинути широку діяльність по розсилці на фронт партійної літератури, різних освідомчих брошур і т.п. Але єдиний докір, [який] можна кинути йому, є той, що агітацію він вів у загальноросійському масштабі і не тільки не хотів прийти на допомогу національним організаціям, а навіть до національної проблеми ставився вороже.

Взагалі, вважаю потрібним підкреслити, що в сьому відношенні комітет Західного фронту був цілком солідарний з вищим командним складом щодо національного питання. Обидва стояли на тих позиціях, що національне питання в армії приведе до розбиття її єдності і вона позбудеться боєздатності. Коли се було основою для командного скла-

ду в переконанні правдивості їхніх міркувань, то для „комітетчиків” національне питання набирало більш гострої форми, бо вони в сьому вбачали не одне тільки ослаблення боєздатності армії, а й знесилення революційно-демократичних сил. З розвитком революції командний склад почав вже інакше оцінювати націоналізацію армії і багато стройових начальників, кінчаючи навіть [...] спасінням армії від розкладу і являється переорганізація її по національному принципу, але розв’язання національного питання під примусом самого факту дійсності, не був переконуючим для теоретиків російсько-соціалістичного і демократичного провідництв. Вони були глухі й сліпі [...]

Отже, як факт, фронтовий комітет ставився негативно до національної проблеми. Я один був безсилій що-небудь зробити в поліпшенні поглядів на цю проблему. Крім того, я був тільки один свідомий українець. Мою позицію в комітеті таки підтримали землячки, які з погордою ставилися до національних змагань і трактували сі змагання мрійництвом, романтизмом, українством і т.п. Вони були „злими малоросами”. Все ж таки, се не стояло на перешкоді тим живим буйним силам, які виривалися на світ, на сонце, прагнули до росту. Тільки сліпий з закам’янілим серцем не міг відчути те, що творилося кругом. Пута впали, колодки розчинились і як той велетень, що так довго спав, нарешті прокинувся і починає поволі рухати своїми занімілими членами, і коли вже він зарухав, то ніяка сила не зможе їх вже втримати, так і національне пробудження в масах, прагнення до самоозначення своєї індивідуальності – ніяка сила не зможе припинити росту.

На перших порах, поки не сконструювався комітет, національного питання неможливо було піднімати, бо напевне можна сказати, що віднеслись би до нього досить вороже. Треба було трохи виждати і тоді починати справу. Щоб не бути одиноким, я почав шукати собі однодумців. Випадково зустрів в Мінську товариша по семінарії Володимира Ковердинського, який мене поінформував, що тут, в Мінську, заклалась українська громада, куди він мене й запросив зайти. Записався я її членом і почав туди навідуватись. Тут я познайомився вперше з Петлюрою.

На другий раз мого приходу до громади, це було вечором, я застав засідання в одній кімнаті, а в другій хор готовував співи для вистави. Засідання відбувалося у справі посилання делегата на військовий з’їзд до Києва, це був перший військовий український з’їзд і надання інструкцій делегату. Я довідався, що на з’їзд посилається С. В. Петлюра.

Саме засідання було трохи комічне, бо властиво не було тут знаючого військове діло, який би констатував різні військові справи. На засіданні було декілька чиновників військового часу та земгусарів, до яких і належав Петлюра, один прaporщик Ковердинський та солдати, більшість яких була із місцевих штабних, обозних, лазаретних та інших тилових команд. Давались між іншим такі інструкції, аби сформувати полк український, але

як його сформувати, як вирішити сю справу, щоб ніхто не обвинувачував нас в розкладі та роз'єднанні армії, такої поради ніхто не міг дати.

Прийшлося зібрати голос і в коротких рисах накидати справу з організації українського війська. В основу організації поставлена була українізація, яка повинна була вилитися у такі форми. Вибирається на фронті ті дивізії, які по мирному часі розквартировані на Україні, і починається [...] в них комплектування виключно із українських козаків та офіцерів. Таке поповнення зовсім не вносило дезорганізації. Крім того, до тих дивізій, які призначалися до українізації на фронті, вводився і тиловий запасний полк, який складався б із українців. В цей запасний полк повинні були перевестися із других запасних полків всі українці. Такий еволюційний спосіб не руйнував ні в тилу, ні на фронті військової справи, задовольняв національні бажання і дав би позитивні наслідки для всього військового діла. Елемент український був тверезим і крепким, він не розвалювався так, як розвалився руський елемент; відокремлення в національні полки підняло би дисципліну в наших частинах перш за все через змагання, друге, показати свою відмінність і т.п. Не буду зараз торкатися усього питання і всіх тих вигод, які безумовно з'явилися би. Скажу тільки, що недовіра великоросів до нас, нехтування національним питанням, нерозуміння взагалі революційного менту – причини, завдяки яким відносини загострилися до крайності, і тим самим спричинялось до повного розпаду, розвалу і руйнації.

Крім українізації військових частин, я торкнувся і організації виконавчого органу цієї справи. Петлюра занотував висловлені мною точки і з ними поїхав на з'їзд. Через два тижні після його від'їзду я довідався, що Петлюра вибраний в члени Генерального Комітету, а справа організації війська цілком прийнята так, як я висловлювався. Я й не думав і не гадав, що мій проект українізації ляже в основу нашого військового діла. Через місяць був скликаний другий з'їзд, на який я був викликаний С. В. Петлюрою як фахівець. На з'їзді мене вибрали в число членів Генерального Комітету, з якого менту починається дуже цікава сторінка моого життя. Що торкається дуже інтересної сторінки життя Генерального Комітету, його праці і той великої боротьби, яка випала на його долю, міrkую торкнутись іншим разом. Цей період – ціла епоха революційної доби нашого національно-політичного визволення.

Командуючому Західним фронтом генералу від кавалерії Гурко не прийшлося довго командувати фронтом. Його невміння установити добрий контакт з фронтовим комітетом, нездібність перебороти старі бюрократичні звички, нерозуміння того, що навколо твориться, вирішили судьбу і замість нього був призначений командуючий фронтом генерал Денікін, а начальником штабу – генерал-майор Марков.

З призначенням нового командуючого сама атмосфера начебто змінилася. Відносини поміж командуючим і фронтовим комітетом стали

невиразні, насторожуючі. Сам генерал Денікін не був схожий на свого попередника, йому була властива твердість характеру, рішучість і воля. Крім того, він не грав в лібералізм і тому подібні „модні” тоді пристосування до настроїв мас. Скрізь він виставляв себе тільки солдатом, на якому лежить в першу чергу обов’язок пильнувати інтереси армії й фронту. І ся його твердість і рішучість враховувалися фронтовим комітетом, який, я б сказав, почувався перед ним навіть боязко.

До цього моменту необхідно буде віднести також і той загальний настрій, який почав вже проглядати в верхах командного складу і який, можна сказати, зводився до тенденції „прижать” комітети, „насадити тверду власті”. Серед членів фронтового комітету настрій підупав, один тільки відділ агітаційний не піддався сьому настрою і дальше інтенсивно провадив роботу по інформуванню солдатських мас на фронті щодо сутності класової боротьби в суспільстві. При таких несприятливих настроях приходилося і українському самочинному фронтовому комітету провадити свою діяльність.

Для більш повного уявлення тих взаємовідносин між „Українзапкомітетом” і фронтовим комітетом можна вказати на те, що з нами не тільки не хотіли рахуватись, а навіть сей активний відділ агітаційний не міг прийти нам на допомогу у справі агітації. Здавалось би, що відносини до мене, як члена фронтового комітету (я в той же час був і головою „Українзапкомітету”), повинні були бути коли не товариські, то в кожному разі доброзичливі, але й се не помагало. Загальний погляд фронтового комітету на національну проблему був косий. Там панував настрій общеросійський, єдинонеділимчеський. Національна проблема вирішиться, мовляв, на Установчих зборах, а зараз демократія не повинна розпорощувати своїх сил. Тому всякі національні організації засуджуються, бо вони ослаблюють ряди загальноросійського демократичного фронту.

Отже, при такому погляді на національні організації не можна було Українзапкомітету сподіватися розвинути успішно широку акцію. Тим більше, що сам Українзапкомітет зорганізувався явочним порядком. У ньому налічувалося всього тільки 7 душ, причому три душі являлися представниками від частин з фронту, а решта, 4, були представники штабу фронту, тилової бригади і обозного транспорту, які були розміщені в м. Мінську. Таким чином, сей комітет можна було скоріше назвати не комітетом, а ініціативною групою свідомих українців, які самочинно лишили свої частини і прийшли виконувати громадсько-політичні обов’язки. Біля сієї ініціативної групи почали гуртуватись і громадяни, перебуваючи в м. Мінську, які себе визнавали за українців. Отже, таким чином і склався Українзапкомітет, який не був виключно військовою організацією, а скоріше військово-громадською організацією.

*Вступне слово і публікація
Михайла КОВАЛЬЧУКА*